

Ulug‘Bek Madrasasining Munosib Vorisi

Mamarasulov Dilmurod Toshtemirovich

Samarqand davlat universiteti, Tadqiqotchi

Annotatsiya:

Maqolada buyuk adib Alisher Navoiyning Samarqandda yashagan vaqti, uning ijodi va ijodiy muhiti, Samarqandda Mavlono A‘loi Shoshiy, Mavlono Xoja Xurd va boshqa ustozlaridan ta‘lim olganligi, Fazlulloh Abullaysiy madrasasi, Ulug‘bek madrasalaridagi faoliyati haqida mulohaza yuritilib Alisher Navoiyni Ulug‘bek madrasasi munosib vorisi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: vorisilik, Ulug‘bek madrasasi, Fazlulloh Abullaysiy, mudarris, Mavlono A‘loi Shoshiy

Hazrat Alisher Navoiy o‘zining o‘lmas asarlari bilan mumtoz adabiyotimizni dunyo miqyosiga ko‘targan hamda jahon tamadduni xazinasiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk shaxs sifatida tan olingan. Uning hayot yo‘li bevosita Samarqand ilmiy, adabiy muhiti, xususan Ulug‘bek madrasasi bilan ham bog‘langan.

Alisher Navoiyning Samarqanddagi hayoti va ijodiy faoliyati haqida navoiyshunos olimlar V.Abdullaev[1], B.Valixo‘jayevlarning[2] xizmatlari tufayli keng yoritildi, shu mavzudagi risola va maqolalar bir necha marta qayta nashr etildi.

Alisher Navoiyning Samarqandga kelishi masalasi “Boburnoma”da ham qayd etilgan: “Balmam ne jarima bilan durkim, Abu Said Mirzo Alisherbekni Hiridin Samarqandga ixrom qildi” [7]. Abdurahmon Jomiy Samarqand muhitida barkamollikka erishishga naqadar intilgan bo‘lsa, ulug‘ o‘zbek shoiri Alisher Navoiy ijodiyotining yuqori zinalarga qadam qo‘yishida Mirzo Ulug‘bek yaratgan ilmiy-adabiy muhit ta‘siri-yu, ustoz Abullaysiy xonadonining sabog‘i ham shunchalik sezilarli va samarali bo‘lgan.

Alisher Navoiy 1465-yil boshida - Xurosonda shoir sifatida tanilgan vaqtda (Alisher Navoiyning nomi ham Samarqand adabiy muhitiga notanish emasdi D.M.) Samarqandga kelgan. Alisher Navoiyning Hirotdan Samarqandga safari juda oson bo‘lmaganligi haqida o‘zining “Mahbubul-qulub” asarida ham yozib qoldirgan[4]. Bu vaqtda Amir Temur va Mirzo Ulug‘bek poytaxti sifatida, ham ilm fan markazi sifatida ham Samarqand shuhrati beqiyos edi. Musofir tarzda Samarqandga kelgan Alisher dastlabki kunlarda ancha qiynalib qolgan bo‘lsa-da, u Samarqand muhitida o‘z talanti, ilmga chanqoqligi bilan dastlab mashhur olim Fazlulloh Abullaysiy diqqatini tortgan bo‘lsa, keyinchalik Samarqand olim va adiblari nazariga tushib, hatto shahar hokimi, shoir tabiat Ahmad Hojibek Vafoiy e‘tibori va hurmatiga ham sazovor bo‘lgandi. Alisher Navoiy Fazlulloh Abullaysiy xonadonining sevimli farzandi sifatida bu mashhur olim madrasasida fiqh ilmi, tilshunoslik va adabiyotshunoslik qoida-qonunlarini chuqur o‘rgandi[5].

Alisher Navoiy Fazlulloh Abullaysiy madrasasida tahsil olish bilan birga, Ulug‘bek madrasasining mudarrislari Mavlono A‘loi Shoshiy, mavlono Olim Samarqandiyardan ta‘lim oldi. Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarida Mirzo Ulug‘bek madrasasida Mavlono Xoja Xurd mudarrislik qilganligini yozib qoldirilgan. Alisher Navoiy

Samarqandda ta'lim olgan yillarda Mirzo Ulug'bek madrasasi mudarrislaridan biri bo'lgan Mavlono Xoja Xurddan ham saboq olgan. Mavlono Xoja Xurd keyinchalik ham shu madrasa mudarrisi sifatida faoliyat olib borgan. Bu haqida Alisher Navoiy o'zining "Majolis un-nafois" asarida shunday yozadi: "Xoja Xurd – Samarqand taxtining yaqqalama qozisi va Ulug'bek Mirzo madrasasining mudarrisidir. Bovijudi fazli kamol aql va donish. Xullasi bila orastadur va bovujudi zahdu taqvo husni ahloq zevari bila piyrostadur...Faqirning "Vaqfiya" sining tashehin qilurda "Min vaqf-i Alisher" tarix, topubdur"[3].

Alisher Navoiy shu bilan birga Samarqandda Jaloliddin Lutfullo Buxoriy, Qutbiddin Samarqandiy, Mavlono Fozili Samarqandiy, Mavlono Soili Nasafiy, Abdurazoq Samarqandiy, Davlatshoh Samarqandiy, Darvesh Ahmad Samarqandiy, Abulqosim Abulaysiy, Xoja Xohand Abulaysiy Abdulmo'min Samarqandiylar ijodiy muhitidan bahramand bo'ldi. Chunki ular she'riyat, tibbiyot, falsafa, tarix, musiqa, fiqh kabi sohalarida shuhrat qozongan olim sifatida tanilgan edi. Undan tashqari, Samarqandning o'sha davrlardagi boshqa madrasalari - Firuzshoh madrasasi, Ahmad Hojibek madrasasi, Bibixonim madrasasi, madrasai Safidi olim va ilm toliblari bilan yaqin aloqada bo'ldi. Alisher Navoiy Samarqandda madrasa tolibi sifatida Ulug'bek madrasasi mudarrisi Toshkentlik olim Uloiy Shoshiy, Nazm va muammo fanidan Xoja Xisrav, mashhur xattot Qarshilik Mavlono Saloiy Nasafiy, tabobat ilmida mashhur Qutbiddin Samarqandiy, muammo fanidan Mavlono Muhammad Qunduziy, aruz ilmidan mumtoz bo'lgan Mavlono Javhariy Samarqandiy, fiqh ilmidan Fazlulloh Abulaysiylardan ta'lim olish bilan birga ular bilan hamsuhbat bo'lishga musharraf bo'ldi. Tarixchi Xondamir o'zining "Makorimul-ahloq" asarida Alisher Navoiyning Samarqandda madrasada ta'lim olishida uning ustozini Fazlulloh Abulaysiy haqida alohida to'xalib o'tadi[6]. Bu haqida Navoiy o'zining "Majolis-un-nafois" asarida ustozini Fazlulloh Abulaysiy haqida quyidagi jumlar uchraydi: "Samarqand akobiridindur. Faqi Abulays avlodidun... Saidsharifning shogirdi va Said o'z xatlari birla darsa turg'a... ijizatnoma alarning uchun bitib erdi. Fiqhda ani Abuhanifai Soni derlar erdi va arabiyatda Ibn Hojib qo'fasida tutar erdilar. Bovujudikim, Samarqandning a'lomululomosi erdi, she'r va muammog'a dag'i moil erdi. Faqir ikki yil alarning qoshida saboq o'qidim, oncha iltifoti bor erdikim, farzand der erdi"[3].

Alisher Navoiy Samarqanddaligi vaqtida Samarqandda 30 yilga yaqin hokimlik qilgan Ahmad Xojabek Vafoiy marhamatlaridan foydalangan, uning bevosita homiyligida bo'lgan. Alisher Navoiy Mirzo Ulug'bek madrasasida bo'lganidek Xoja Ahmadbek madrasasida ham bo'lib u yerda qobiliyatli shoir Mirzabek bilan tanishganligini o'z asarlarida qayd qilgan.

Albatta Alisher Navoiyning Samarqanddagi hayoti va ijodi haqida so'z ketganda xususan Abullaysiylar xonadonining e'tibori va ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Chunki Navoiyning o'zi ham asarlarida bu xonadonning zabardast vakili Fazlulloh Abullaysiy, uning farzandlari Xoja Xovand Abullaysiy, Xoja Abulqosim Abullaysiylarni nihoyatda hurmat bilan eslaydi, keyinchalik Hirotga borgan o'g'illarini qo'llab-quvvatlaydi. Natijada Xoja Abulqosim Abullaysiy ancha taniqli adabiyotshunoslardan biriga aylanadi[1].

Alisher Navoiy Samarqandda ilm o'rganish, shahar obidalarini ko'rish, odamlari bilan tanishish jarayonida o'zining badiiy ijodini ham davom ettirib, o'zbek va fors-tojik tillarida g'azal-u muammo, qasida-yu masnaviylar yaratdi, mushoiralarda qatnashdi, o'qish-o'rganish barobarida she'r ijodi bilan ham mashg'ul bo'ldi. Bu davrda yaratilgan asarlari ko'zdan kechirililar ekan, ularning usluban tiniqlashganini, mazmunan teranlashganini, mantiqan asoslanganini sezish qiyin emas.

Alisher Navoiy Samarqandda shuningdek astranomiya va ilmi nujumdan o'z davrida shuhratga erishgan Xoja Uhd Mastuniy bilan hamsuhbat bo'ldi va o'z bilimlarini orttirdi. Undan tashqari, Samarqand ijodiy muhitida Yusuf Andijoniy, Yusuf Safiy, Muhammad Badahshiy, Harimi Qalandar, Sayid Qutb Samarqandiy, Mirzoxo'ja Sug'diy, Riyoziy Samarqandiy, Mirzabek, Mir Qarashi Xitobiy, Mavlono Xovariy she'rlari ustida bahslar va munozaralar Alisher Navoiyning Samarqanddagi kundalik hayotiga aylagan edi. Alisher Navoiy Samarqandda qisqa vaqt bo'lsa-da shahardagi Ulug'bek, Fazlulloh Abulaysiy, Ahmad Hojibek madrasalarida tahsil olish bilan birga ijod bilan ham mashg'ul bo'ldi. Alisher Navoiyning Husayn Boyqaroga bag'ishlangan "Hiloliya" nomli qasidasi Samarqanddaligidayoq yozilgan bo'lib unda hukmdorning asosiy fazilatlari, adolatli va sahovatpeshaligi haqida yozilganligi uchun 1469-yil aprelda Hirotga qaytgach do'sti Husayn Bayqaroga taqdim etdi. Ayniqsa, keyingi asarlarida Alisher Navoiyning Samarqanddagi ilmiy-adabiy muhitdan bahramand bo'lgani, xususan Ulug'bek ilmiy maktabining ta'siri ko'rinib turadi. Alisher Navoiyning Samarqanddagi davri faoliyati shoirning keyingi davrdagi asarlarida, jumladan «Xamsa» dostonlarida, «Majolisun nafois»ida o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Natijada Samarqand va uning atrofidagi joylar tasviri, Mirzo Ulug'bek, Riyoziy Samarqandiy, Mirzobek Samarqandiy, Fazlulloh Abullaysiy, Xoja Xovand Abullaysiy, Muhammad Olim Samarqandiy va boshqalar samimiyat bilan ta'kidlanadi.

Alisher Navoiy Ulug'bek madrasasida Ulug'bek "Ziji" va astronomik bilimlarni puxta egallashi natijasida kelgusida yaratilgan asarlarida bu bilimlardan mohirona foydalana oldi. Bugun biz Navoiyning:

Yangi oy, balki to'lun oy demayin, balki quyosh,

To'lun oyu quyoshning uzra hiloliga fido,

Yulduz o'tkandek quyosh yog'dusida, itti quyosh,

Orazing xurshidi chun qildi tulu' ul yog'duda.

Bukun oqshomg'a tegru menki ko'rmaymen quyoshimni

Ne tong, to'ksam falaktek kecha tong otquncha yoshimni.

kabi misralaridan hayratga tushamiz.

Alisher Navoiy har-xil vositalar bilan, ayniqsa yuksak so'z san'ati va ilg'or tafakkur natijalarini ifodalashda uning Samarqandda kechgan vaqti, olgan bilimi, orttirgan tajribalarining o'rni asarlarida sezilib turadi.

Alisher Navoiy Samarqand, Astrabod va boshqa shaharlarda yashab turgan, turli munosabatlar bilan zamondoshlariga yozgan nasriy maktublarini to'plab "Munshaot"(Xatlar) deb nomlangan kitob yaratganligi ham ma'lum. Uning "Munshaot" asari haqida Zahiriddin Muhammad Bobur ham o'z fikrlarini bildirib o'tgan. Bu masala xususida navoiyshunos olim, professor R.Vohidov shunday yozadi: "Yana Alisher Navoiyning o'z maktublarini yig'ishtirib, to'plam ("Munshaot") tuzganligi Bobur Mirzoga Abdurahmon Jomiyga taqlidday tuyiladi. Adabiy jarayonda, daho san'atkorlar faoliyatida ko'zga tashlanadigan yaxshi, ijobiy an'analarni o'rganish, davom ettirish sharaflig'or ish. Bobur Mirzo ham taqlidni salbiy ma'noda qo'llamagan bo'lishi mumkin" [8].

Yuqoridagi mulohazalar Alisher Navoiyni Ulug'bek madrasasining munosib vorisi sifatida ta'rif berishga asos bo'la oladi deb o'ylayman. Buyuk o'zbek mutafakkiri tavalludi

munosabati bilan Samarqand davlat universitetiga Alisher Navoiy nomi berilib, 1960-yildan 2016-yilgacha bu universitet Alisher Navoiyning qutlug' nomi bilan atalib kelinishi ham bu ulug' siymoni universitet bilan ma'nadan bog'laydi.

Qolaversa, yaqinda sharaflig 600 yillik yoshini nishonlash arafasida turgan Samarqand davlat universitetining mushtarak shonli tarixi Ulug'bek madrasasi vorisi sifatida Buyuk shoir va mutafakkir, barcha turkiy xalqlarning bir adabiy til bayrog'i ostida birlashtirgan alloma Alisher Navoiy hayot va ijod rishtalari bilan bog'langanligi sababli Alisher Navoiyning universitetning munosib vorisi sifatida talqin qilish kishini faxr va g'ururlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayev V., Alisher Navoiy Samarqandda, Toshkent, 1967.
2. Valixojayev Boturxon. Samarqandda oliy ta'lim – madrasai oliya – universitet tarixidan lavhalar. Samarqand, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.
3. Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 13-tom. Majolis un-nafois. –T.: Fan, 1997.
4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 14-jild: Mahbub ul-qulub. Munshaot. Vaqfiya. T.: «Fan», 1998.
5. G'aniyeva S. Alisher Navoiy (Hayoti va ijodi). Toshkent. "Fan" nashriyoti. 1968. 11b.
6. Xondamir "Makorimul-ahloq". P. Shamsiyev tarjimai. Toshkent. O'zFA nashriyoti. 1948y.
7. Бобур. Бобурнома. –Т.: Юлдузча, 1990.
8. Вохидов Р. Биз билган ва билмаган Бобур. Т. "Маънавият". 1999. 47-б.